

KOMPAS PENDIDIKAN KARAKTER MENGIKUT PERSPEKTIF IBNU SAHNUN (m.875H)

CHARACTER EDUCATION COMPASS ACCORDING TO PERSPECTIVES IBNU SAHNUN (m.875H)

Shahnun Binti Haji Musa¹
Burhan Che Daud²

¹ Arabic Language and Human Development Department, Faculty of Contemporary Islamic Studies, Sultan Ismail Petra International Islamic University College (KIAS), Kota Bharu, Kelantan
(Email: shahnunmusa2023@gmail.com)

² Faculty of Language Studies and Human Development, University Malaysia Kelantan, Locked Bag 01, 16300 Bachok, Kelantan.
(Email: burhan@umk.edu.my)

Article history

Received date : 29-10-2024
Revised date : 20-10-2024
Accepted date : 4-12-2024
Published date : 15-12-2024

To cite this document:

Shahnun & Burhan (2024). Kompas pendidikan karakter mengikut perspektif Ibnu Sahnun (m.875H). *Journal of Islamic, Social, Economics and Development (JISED)*, 9 (68), 47-60.

Abstrak: Pendidikan karakter adalah penting untuk pembangunan holistik pelajar, membantu mereka menjadi individu yang menyeluruh yang boleh memberi kesan positif kepada sekolah, komuniti dan masyarakat yang lebih luas. Dengan mengintegrasikan pendidikan karakter ke dalam kurikulum, para pendidik boleh memainkan peranan penting dalam membentuk sahsiah pelajar, masa depan mereka dan kehidupan sejahtera dalam menghadapi cabaran semasa. Artikel ini bertujuan menganalisis pelaksanaan pendidikan karakter oleh Ibnu Sahnun, melalui analisis karya beliau iaitu *Kitab Adab al-Mu'allimin*. Melalui dapatan kajian ini, dikemukakan kompas pendidikan karakter berpandukan hasil analisis kitab tersebut sebagai panduan dalam melaksana pendidikan karakter dalam perkembangan dunia kini. Kompas tersebut memicu empat arah dalam pendidikan karakter iaitu matlamat, strategi, kaedah serta prinsip dan nila. Kompas panduan ini boleh dimanfaat oleh ibu bapa, guru para pendidika serta seluruh masyarakat untuk pendidikan karakter bermula peringkat awal kanak-kanak sehingga pendidikan peringkat tinggi.

Kata Kunci: Pendidikan Karakter, Pendidikan Adab dan Akhlak, Ibnu Sahnun.

Abstract: Character education is essential for the holistic development of students, helping them to become well-rounded individuals who can positively impact their school, community and wider society. By integrating character education into the curriculum, educators can play an important role in shaping students' personalities, their future and a prosperous life in the face of current challenges. This article aims to analyze the implementation of character education by Ibnu Sahnun, through the analysis of his work, *Kitab Adab al-Mu'allimin*. Through the findings of this study, a character education compass based on the results of the analysis of the book is presented as a guide in implementing character education in today's world development. The compass triggers four directions in character education, namely goals, strategies, methods and principles and indigo. This guide compass can be used by parents,

teachers, educators and the whole community for character education from early childhood to higher education.

Keywords: *Character Education, Manners and Moral Education, Ibnu Sahnun*

Pengenalan

Pendidikan karakter telah menjadi perhatian dan tumpuan dalam wacana pendidikan, bertujuan untuk memupuk pembangunan moral, kemahiran sosial dan identiti budaya dalam kalangan pelajar. Pendidikan karakter ialah aspek penting dalam perjalanan akademik yang menyeluruh, memfokuskan pada penerapan sifat dan kualiti yang berharga dalam individu melangkaui mata pelajaran akademik tradisional (Zurqoni et al., 2018). Ia bertujuan untuk memupuk nilai murni seperti rasa hormat, tanggungjawab, integriti, empati dan daya tahan, melengkapkan pelajar dengan alat yang diperlukan untuk mengemudi bukan sahaja cabaran akademik tetapi juga cabaran kehidupan di luar bilik darjah. Dengan menekankan pembangunan watak di samping kemahiran kognitif, pendidikan karakter berusaha untuk membentuk individu menjadi ahli masyarakat yang beretika, penyayang dan bertanggungjawab secara sosial (Metcalf & Moulin-Stožek, 2021). Kepentingan pendidikan watak, impaknya terhadap pertumbuhan dan kejayaan pelajar serta strategi praktikal untuk menyepadukan aktiviti pembinaan sahsiah ke dalam persekitaran pendidikan.

Pendidikan watak adalah asas pengajaran holistik, bertujuan untuk memupuk perkembangan moral dan etika pelajar di samping pembelajaran akademik (Marsakha et al., 2021). Dalam dunia yang berubah dengan pantas hari ini, kepentingan untuk menyemai sifat-sifat perwatakan positif seperti integriti, empati dan ketabahan tidak boleh dipertikaikan. Artikel ini meneroka pendekatan terbaik untuk pendidikan watak, menyelidiki strategi berasaskan penyelidikan dan kaedah praktikal untuk memupuk pembangunan watak dalam tetapan pendidikan (Davis, 2003). Dengan meneliti amalan berasaskan bukti, teknik pelaksanaan yang berkesan dan contoh dunia sebenar, kami menyasarkan untuk menyediakan pendidik dengan pandangan yang berharga untuk meningkatkan pertumbuhan sosial dan emosi pelajar mereka melalui inisiatif pendidikan karakter.

Tinjauan Literatur dan Pernyataan Masalah

Tinjauan literatur ini mensintesis dapatan daripada beberapa kajian mengenai pelaksanaan pendidikan karakter merentasi latar pendidikan yang berbeza, termasuk pendidikan awal kanak-kanak, sekolah umum dan pendidikan tinggi. Pendidikan karakter telah menjadi tunjang reformasi pendidikan, khususnya dalam konteks penyepaduan nilai budaya dan agama.

Pendidikan watak adalah penting untuk memupuk perkembangan moral, kemahiran sosial, dan identiti budaya merentasi pelbagai latar pendidikan. Arsyad (2023) menonjolkan integrasi kepercayaan Islam ke dalam pendidikan awal kanak-kanak, menekankan faedah pengenalan budaya yang dipertingkatkan, pembangunan moral yang lebih baik dan kemahiran sosial yang lebih baik melalui penglibatan ibu bapa dan komuniti. Watts et al. (2022) membincangkan keperluan untuk definisi tepat 'karakter' dan 'pendidikan watak,' serta keseimbangan antara faktor dalaman dan luaran. Mereka mengakui bahawa walaupun dorongan intrinsik adalah penting untuk memperoleh kebaikan, dorongan ekstrinsik juga memainkan peranan penting. Sintesis kajian ini menggariskan keberkesanan menggabungkan tunjuk ajar rakan sebaya dan pelbagai pendekatan pendidikan karakter, disesuaikan dengan konteks budaya dan agama, untuk memupuk kecerdasan emosi dan pembangunan sahsiah yang menyeluruh dalam bilik

darjah secara inklusif. Begitu juga, Dwi & Mukhamad Murdiono (2020) menunjukkan keberkesanan pendidikan karakter di sekolah, menggabungkan strategi dalaman seperti aktiviti bilik darjah dan persekitaran dengan sokongan strategi luaran yang melibatkan penyertaan keluarga dan komuniti.

Sehubungan itu, pendidikan karakter dan tunjuk ajar rakan sebaya dalam bilik darjah secara inklusif menawarkan faedah yang signifikan untuk pembangunan holistik pelajar, terutamanya bagi mereka yang berkeperluan khas. Manubey et al. (2021) menunjukkan bahawa kaedah tunjuk ajar rakan sebaya bukan sahaja meningkatkan kemahiran belajar tetapi juga mempengaruhi perkembangan sahsiah secara positif dalam kalangan pelajar sekolah rendah di Kabupaten Sumba Timur. Kaedah ini terbukti berkesan untuk pendidikan inklusif, meningkatkan peningkatan akademik dan perkembangan peribadi. Hasil kajian Heidari et al. (2016) menyokong pendekatan holistik terhadap pendidikan karakter, menggabungkan pendekatan tradisional, perkembangan-kognitif dan penjagaan untuk menangani batasan individu mereka dan meningkatkan keberkesanan program. Selain itu, Karim et al. (2023) menonjolkan potensi mengintegrasikan konteks budaya dan agama, seperti ajaran al-Quran, ke dalam pendidikan karakter, menekankan kepentingan usaha berterusan dan terancang untuk menyemai nilai budi pekerti. Baharun (2017) memberikan pandangan tentang pendidikan karakter di pesantren, di mana pendekatan pelbagai disiplin mengintegrasikan model moral, pengetahuan, perasaan, dan pelaziman. Kajian ini menekankan kepentingan pendekatan holistik dan sensitif budaya terhadap pendidikan karakter. (Sari & Isnaini, 2021) mengetengahkan pendekatan Gurindam Dua Belas (G12), yang menggunakan nilai budaya Melayu untuk menangani isu moral seperti penggunaan media sosial secara berlebihan dan plagiarisme dalam era normal baharu pasca COVID-19. Pendekatan ini, memberi tumpuan kepada nilai seperti kejujuran dan disiplin, melibatkan pembiasaan dan tindakan teladan, terbukti berkesan dalam memupuk watak moral yang kukuh.

Seterusnya kajian (Muh Idris, 2023) dan (Fauzi & Hosna, 2022) menekankan impak positif pendidikan berteraskan nilai Islam masing-masing di sekolah Madrasah Aliyah Negeri dan pondok pesantren. Kajian-kajian ini mendedahkan bahawa penyepaduan iman dan etika secara signifikan meningkatkan pertumbuhan moral pelajar. Begitu juga, Faizin Muflich & Cholid Syazili (2023) menunjukkan kejayaan aktiviti *muhadharah* di pondok pesantren, menekankan fasa ilmu, pelaksanaan dan pembiasaan untuk membina sifat seperti keyakinan, tanggungjawab dan keberanian. Selain itu, Mustofa et al. (2020) mencadangkan model e-pembelajaran untuk pendidikan karakter Islam untuk menyesuaikan diri dengan persekitaran pembelajaran maya, menonjolkan kepentingan mengekalkan nilai Islam dalam pendidikan kontemporari. Pendidikan karakter dalam konteks pendidikan Islam mengintegrasikan nilai-nilai budaya, moral dan agama untuk membangunkan individu yang serba lengkap. Alimron et al. (2023) meneroka kurikulum berasaskan budaya dalam program pendidikan agama Islam di Universiti Islam Negeri Raden Fatah Palembang, yang bertujuan untuk menyediakan graduan dengan tingkah laku yang selaras dengan nilai kemanusiaan masyarakat. Kurikulum ini mengintegrasikan pengetahuan moral, perasaan dan tindakan melalui aktiviti bilik darjah, memastikan bahawa nilai dan pembangunan sahsiah wujud dalam setiap kursus. Menjurus kepada pendidikan karakter Islam, Khamim (2018) mengkaji kepentingan pemupukan ketakwaan sosial melalui kaca mata hadis tarbawi, menekankan pendidikan akhlak sebagai teras dakwah Nabi Muhammad. Kajian ini menonjolkan perkaitan antara iman yang kuat dan akhlak mulia, mencadangkan bahawa ketakwaan individu membawa kepada ketakwaan sosial, yang boleh dipupuk melalui amalan harian seperti memberi salam, menziarahi orang sakit dan menunaikan

kewajiban sosial. Amalan ini mengeratkan ikatan masyarakat dan menyumbang kepada tamadun Islam yang unggul.

Kajian lepas menunjukkan bahawa pendidikan karakter yang berkesan harus dilaksanakan secara holistik, dengan penekanan terhadap integrasi nilai-nilai Islam, budaya tempatan dan aplikasi praktikal dalam kehidupan harian. Model integrasi kurikulum yang menyepadukan nilai-nilai agama dan budaya dengan pendekatan menyeluruh melibatkan kerjasama masyarakat setempat telah terbukti efektif dalam membentuk moral serta keperibadian pelajar. Oleh itu, perlunya pendekatan yang lebih sistematik dan inklusif dalam menerapkan pendidikan karakter di semua tahap pendidikan. Selain itu, penggunaan pelbagai kaedah dan strategi, termasuk integrasi nilai Islam dan budaya, harus diperkuat bagi memastikan pendidikan karakter bukan sekadar aspek tambahan, tetapi elemen teras dalam sistem pendidikan. Oleh itu, pernyataan masalah ini menekankan keperluan untuk merumuskan satu model pendidikan karakter yang bersifat holistik dan berasaskan penerapan nilai-nilai Islam serta budaya setempat yang mampu diaplikasikan dari pendidikan awal kanak-kanak hingga ke peringkat pendidikan tinggi. Sehubungan ini dikemukakan cadangan pendidikan karakter daripada pemikiran sarjana Islam, Ibnu Sahnun (m.875H) dalam Kitab *Adab al-Mu'allimin* sebagai satu model yang boleh diguna bersama secara integrasi dengan pendekatan moden.

Objektif Kajian

Kajian ini bertujuan menganalisis model pendidikan karakter yang digagaskan oleh Ibnu Sahnun melalui karya pendidikan Ibnu Sahnun iaitu Kitab *Adab al-Mu'allimin*. Hasil analisis dan sintesis diharapkan boleh menjadi kompas panduan dalam pendidikan karakter secara integrasi dengan pendekatan semasa.

Metodologi Kajian

Kajian dilakukan secara kualitatif dengan kaedah kepustakaan melalui analisis kandungan. Data primer bagi kajian ini ialah Kitab *Adabul Mu'allimin* dengan sokongan data-data daripada buku-buku, artikel dan dokumen-dokumen yang berkaitan. Kitab *Adab al-Mu'allimin* yang dirujuk untuk kajian ini adalah terbitan 2014 dengan pemurnian oleh Abdullah 'Adil. Hasil analisis teks yang berkaitan pendidikan karakter, disintesis satu model berbentuk kompas yang boleh dijadikan panduan dalam pendidikan karakter. Kajian ini membincangkan secara ringkas biografi Ibnu Sahnun, Kitab *Adab al-Mu'allimin* dan pendidikan karakter mengikut perspektif Ibnu Sahnun.

Biografi Ibnu Sahnun

Ibnu Sahnun ialah Muhammad bin Abdul Salam bin Sa'id bin Habib bin Hasan bin Hilal bin Bikar bin Rabi'ah al-Tanukhi (Najadat, 2018). Gelaran beliau ialah Abu Abdullah (Abi Abdullah Adil, 2014). Beliau lebih dikenali dengan Ibnu Sahnun, iaitu sandaran kepada gelaran bapanya Abdul Salam Sahnun. Beliau dilahirkan di Qairawan (sekarang Tunisia) pada tahun 202 H bersamaan 817M (Muhammad, 1984) dan meninggal pada tahun 256 H bersamaan 870M ketika berusia 54 tahun (Soyud, 2015). Bapa Ibnu Sahnun, Imam Sahnun merupakan ulama di benua Afrika, mazhab Maliki yang hebat dan terkenal di Morocco dan Sepanyol (Al-Mutairi, 2020). Hasil didikan ayahnya berserta dengan anugerah kepintaran akal serta penglibatan beliau dengan majlis ilmu bapanya, Ibnu Sahnun lahir sebagai seorang ahli perundangan Islam terkemuka dan ulama mazhab Maliki (Usairi, 2021). Sumbangannya yang mendalam terhadap pendidikan Islam dan perundangan telah meninggalkan legasi yang berkekalan, khususnya di Afrika Utara (Nurhayati, 2015). Ibnu Sahnun terkenal sebagai seorang ulama yang pintar dan ketokohan dalam pelbagai aspek iaitu dalam bidang hadis, fiqah, akidah dan ilmu kalam,

pendidikan, pengajaran dan halaqat, perdebatan dan penulisan (Shahnun Binti Haji Musa & Burhan Che Daud, 2023). Beliau adalah seorang tokoh penting dalam pembangunan teori perundangan Islam dan amalan pendidikan.

Kitab *Adab al-Mu'allimin*

Hasil daripada pengalaman belajar di *kuttab* dan penglibatan beliau dengan pengajaran di pusat pendidikan tersebut, Ibnu Sahnun telah menulis sebuah buku berkaitan pendidikan kanak-kanak di *kuttab* yang diberi nama Kitab *Adabul Mu'allimin*. Kitab ini merupakan catatan perbincangan beliau dengan bapanya Imam Sahnun telah menjadi panduan pendidikan bertulis yang pertama dalam sejarah pendidikan Islam (Shahnun Binti Haji Musa & Burhan Che Daud, 2023). Kitab *Adabul Mu'allimin* ini mengandungi sepuluh fasal yang terdiri daripada 145 perkara (Abi Abdullah Adil, 2014). Kandungannya dirumuskan sebagai berkaitan dengan pengurusan sekolah, pengurusan guru dan profesionalisme keguruan, pengurusan murid, pengurusan kurikulum dan pedagogi, pengurusan sumber pengajaran, hubungan sekolah dengan ibu bapa dan hubungan sekolah dengan masyarakat. Keseluruhan perkara ini diberi perhatian oleh Ibnu Sahnun berdasarkan prinsip fiqhiyah dalam usaha membentuk sistem pendidikan yang komprehensif untuk mendidik kanak-kanak secara holistik dan sepadu. Tujuan utama pendidikan beliau adalah untuk melahirkan individu ahlu al-Quran yang alim, amil dan abid melalui pendidikan al-Quran dan berteraskan pendidikan spiritual. Kajian ini merujuk kepada Kitab *Adab al-Mu'allimin* telah diterbitkan pada tahun 2014 dengan pemurnian oleh Abi Abdullah Adil bin Abdullah Ali Hamdan. Kitab edisi beliau dikemukakan nas sebagaimana di dalam manuskrip, pemurnian perkataan yang tercicir, takhrij hadis dan *al-athar*, komentar beliau dan nukilan pandangan ulama salaf, pernyataan biodata perawi hadis dan penandaan ayat-ayat al-Quran dan hadis serta faedah fiqhiyah (Abi Abdullah Adil, 2014).

Pendidikan Karakter Mengikut Perspektif Ibnu Sahnun

Perkembangan moral melibatkan perubahan pemikiran tingkah laku terhadap nilai kebenaran atau kesilapan. Ia melibatkan regulasi dalaman seseorang individu dan interaksi sosial dengan individu lain di persekitaran mereka. Moral seseorang individu terdiri daripada tiga komponen iaitu penaakulan moral, emosi moral dan tingkah laku moral. Secara ringkas, moral seseorang mempunyai hubungan yang rapat dengan tingkah laku mereka (Revell & Arthur, 2007). Pendidikan moral di dalam pendidikan Islam lebih dikenali dengan pendidikan akhlak. Akhlak mengikut Ibnu Maskawaih; tindak balas spontan yang dilakukan terhadap sesuatu rangsangan (Maskawaih, 2012). Selari dengan pandangan Al-Ghazali, bahawa akhlak adalah tingkah laku yang ditunjukkan hasil daripada respons spontan dari dalam diri tanpa perlu kepada perancangan atau berfikir terlebih dahulu (Al-Ghazali, 2012). Pendidikan akhlak merupakan salah satu matlamat utama dalam pendidikan dan kehidupan umat Islam (HAKIM, 2017). Kepentingan pendidikan akhlak dapat difahami daripada hadis Rasulullah yang diriwayatkan oleh Bukhari, bermaksud; “*Sesungguhnya aku diutuskan untuk membimbing akhlak yang mulia*” (Sahih Bukhari)

Menjurus kepada perspektif Ibnu Sahnun, pendidikan karakter adalah sama dengan pendidikan akhlak dan adab. Analisis teks Kitab *Adab al-Mu'allimin* berkaitan pendidikan karakter adalah sebagaimana jadual berikut:

Jadual 1: Petikan Teks Kitab *Adab al-Mu'allimin* (Ibnu Sahnun, m.875M) Berkaitan Mata Pelajaran Wajib

Bil	Fasal	Perkara	Kandungan	Muka surat
1.	8	55	Hendaklah dia mengkhususkan satu waktu untuknya mengajarkan tulisan kepada mereka. Hendaklah dia membiarkan mereka saling membandingkan (tulisan siapa yang paling elok), kerana demikian itu akan memperbaiki mereka, dan menjadikan mereka lekas pandai.	109
2.	8	62	Hendaklah dia mengajarkan bacaan al-Quran yang tepat, dan demikian itu menjadi kewajipan buatnya. Begitu juga baris huruf, sebutan huruf, tulisan yang cantik, bacaan yang merdu, hukum-hakam <i>waqf</i> (berhenti), dan tartil (tajwid), menjadi kewajipan buatnya (mengajarkannya kepada kanak-kanak).	112-113
3.	8	64	Wajib untuknya mengajarkan mereka akan apa yang diketahuinya daripada qira'at (bacaan al-Quran) yang baik, iaitulah bacaan Nafi'. Tidak mengapa sekiranya dia mengajarkan qiraat yang lain kepada mereka, selagi (bacaan) itu tidak buruk seperti: (بَيْشُرُكُ) ، و(وَلْدُهُ) ، و(وَحْرَمٌ عَلَى قَرِيْبَةٍ) Akan tetapi dia mengajarkan bacaannya: (وَلْدَةٍ) Ayat 33, surah Luqman, ayat 39, surah Ali Imran, (بَيْشُرُكُ) (وَحْرَمٌ عَلَى قَرِيْبَةٍ) Ayat 95, surah al-Anbiya' Dan yang seumpama dengannya. Serta seluruh (bacaan) yang dibacakan oleh para sahabat Rasulullah SAW.	114-116
4.	8	74	Hendaklah dia (guru) memperelokkan adab (akhlak) mereka, dan hendaklah dia mengajarkan mereka mengenai adab. Sesungguhnya itu merupakan kewajipannya terhadap Allah SWT: nasihat, menjaga, serta memulihara mereka.	123-124
5.	8	84	Seorang guru hendaklah memerintahkan mereka untuk mengerjakan solat sekiranya mereka berusia 7 tahun, dan memukul mereka kerananya (yakni sekiranya mereka malas melaksanakannya) sekiranya mereka berusia 10 tahun. Demikianlah pendapat Malik.	138
6.	8	88	Hendaklah dia mengajar doa kepada mereka dari masa ke masa, agar mereka mencintai Allah SWT, dan mengenali keagungan dan keperkasaan-Nya, agar mereka membesar dalam keadaan demikian	134
7.	8	90	Hendaklah dia (guru) mengajar mereka solat-solat sunat, seperti, dua rakaat (sebelum) Subuh, witr, solat dua hari raya (Aidilfitri & Aidiladha), istisqa, solat gerhana (Bulan & Matahari), sehinggalah mereka mengetahui agama mereka yang mereka mengabdikan kepada Allah SWT dengannya, dan (mengetahui juga) sunnah Nabi-Nya SAW	134-135
8.	8	96	Beliau (Sahnun) berkata, "Hendaklah dia (guru) mengajar mereka tatacara solat jenazah, dan doa baginya (jenazah itu). Sesungguhnya itu sebahagian daripada agama mereka."	138

Di dalam jadual 1 di atas, menunjukkan mata pelajaran wajib di *kuttab* ialah pendidikan al-Quran dan diikuti pendidikan solat, doa, hukum, adab dan menulis. Ia sebagai usaha utama untuk membimbing kanak-kanak membesar dengan keimanan kepada Allah SWT selari dengan fitrah kelahiran mereka. Selain daripada menghafaz dan memahami kitab suci al-Quran, mereka juga dibimbing dengan memahami hadis dan sunah Rasulullah SAW. Pendidikan adab juga merupakan salah satu mata pelajaran wajib kepada mereka. Sementara kanak-kanak juga akan diajar mata pelajaran tambahan yang bersesuaian dengan keperluan dan minat mereka masing-masing seperti mata pelajaran matematik, nahu, ilmu bahasa Arab, pidato, syair dan ilmu tentang hadis

Kaedah Pendidikan Karakter

Pelbagai strategi, pendekatan dan kaedah digunakan agar usaha mendidik karakter terlaksana secara berkesan. Antaranya ialah:

i. Memperelokkan Adab

Jadual 2: Petikan Teks Kitab *Adab al-Mu'allimin* (Ibnu Sahnun, m.875M) Berkaitan Pendidikan Adab dan Akhlak

Bil	Fasal	Perkara	Kandungan	Muka surat
1.	4	24	Tidak mengapa memukul mereka untuk manfaat mereka	89
2.	8	74	Hendaklah dia (guru itu) memperelokkan adab (akhlak) mereka, dan hendaklah dia mengajarkan mereka mengenai adab. Sesungguhnya itu merupakan kewajibannya terhadap Allah: nasihat, menjaga mereka, serta memulihara mereka	123-124

Dalam membangun potensi kanak-kanak, Ibnu Sahnun mengutamakan pendidikan akhlak mereka. Ibnu Sahnun sebagaimana di dalam Jadual 2 telah mengutamakan pendidikan akhlak melalui penekanan terhadap kewajipan guru untuk membina adab dan akhlak kanak-kanak. Pembinaan adab dan akhlak kanak-kanak melalui pengajaran, nasihat, bimbingan, pemantauan dan pemuliharaan sebagaimana dalam Fasal 8 Perkara 74. Pengajaran dan nasihat merupakan aspek dalaman kanak-kanak yang terdiri dari aspek penaakulan dan emosi moral atau akhlak. Manakala bimbingan, pemantauan dan pemuliharaan merupakan aspek luaran iaitu tingkah laku moral. Hukuman yang dikenakan ke atas kanak-kanak adalah untuk kebaikan mereka dengan tujuan pembinaan adab dan akhlak mereka sebagaimana dalam Fasal 4 Perkara 24 dan 25.

ii. Pembinaan Akhlak Mulia

Jadual 3: Petikan Teks Kitab *Adab al-Mu'allimin* (Ibnu Sahnun, m.875M) Berkaitan Pembinaan Akhlak Mulia

Bil	Fasal	Perkara	Kandungan	Muka surat
2.	6	42	Daku (Muhammad) bertanya, "Pemberian pada hari raya, adakah boleh dijadikan kes mahkamah?" Beliau (Sahnun) menjawab, "Tidak. Daku tidak tahu apakah dia. Melainkan saja mereka memberinya secara sukarela." Beliau (Sahnun) berkata, "Tidak boleh bagi seorang guru untuk mewajibkan ke atas anak-anak (untuk memberinya) sebarang apapun daripada jenis hadiah, selain daripada upahnya. Ataupun selain daripadanya (hadiah itu), dan dia tidak boleh memintanya daripada mereka.	99

			Sekiranya mereka memberinya kerana demikian (permintaan guru), maka demikian itu haram, kecuali kalau mereka memberinya tanpa diminta (maka boleh hukumnya), kecuali kalau permintaannya itu dalam keadaan yang makruf (tanpa paksaan),	
2.	6	42	sekiranya mereka tidak memberikannya, dia tidak memukul mereka kerana demikian (maka boleh juga hukumnya). Adapun sekiranya dia (guru) mengancam mereka pada demikian (pemberian itu), maka tidak bolehlah baginya (perbuatan dan hadiah) itu. Ataupun dia membiarkan mereka (tidak mengajar mereka) sekiranya mereka memberikannya hadiah, demikian itu tidak juga halal baginya. Kerana membiarkan (anak murid bebas tidak diajar) itu akan menyeru kepada pemberian hadiah," dan demikian itu ditegah (yakni haram) hukumnya.	99

Selain daripada membentuk penaaakulan dan emosi moral, tingkah laku moral kanak-kanak dibimbing dengan pembentukan tingkah laku positif dan akhlak mulia serta penolakan tingkah laku negatif atau akhlak buruk mereka. Dalam pembentukan tingkah laku positif, kanak-kanak dididik dengan sifat rajin, bersungguh-sungguh dan jujur dalam pembelajaran serta pergaulan dengan rakan-rakan mereka sebagaimana Fasal 8 Perkara 55. Selain itu, dalam pembinaan akhlak mulia juga, dalam Fasal 6 Perkara 42, guru tidak dibenarkan menerima hadiah daripada kanak-kanak untuk kepentingan diri mereka sendiri seperti untuk mendapat perhatian dan mudah mendapat pelepasan kelas. Perbuatan tersebut dibimbangi akan diikuti oleh kanak-kanak lain dan menjadi satu budaya tidak sihat dalam pengurusan pembelajaran mereka. Ia juga merupakan amalan mengampu untuk mendapatkan sesuatu tanpa hak. Sebaliknya mereka dibimbing dengan akhlak yang baik untuk mendapatkan hak pembelajaran secara adil dan melalui persaingan yang sihat sebagaimana Fasal 2 Perkara 16.

iii. Penolakan Akhlak Buruk

Jadual 4: Petikan Teks Kitab *Adab al-Mu'allimin* (Ibnu Sahnun, m.875M) Berkaitan Penolakan Akhlak Buruk

Bil	Fasal	Perkara	Kandungan	Muka surat
1.	4	22	Beliau (Muhammad) berkata, Abdul Rahman mengkhabarkan kepada kami, daripada 'Ubaid bin Ishak, daripada Saif bin Umar, beliau berkata, Daku duduk di sisi Sa'd al-Iskaf, lalu datang anaknya dalam keadaan menangis. Beliau bertanya, "Anakku, apakah yang membuatmu menangis?" Anak itu menjawab, " <i>Mu 'allim</i> (guru) memukulku." Beliau berkata, "Sungguh, demi Allah, daku akan mengecamnya pada hari ini! 'Ikrimah mengkhabarkan kepadaku, daripada Ibn 'Abbas RA beliau berkata, Rasulullah SAW bersabda; " <i>Sejahat-jahat umatku ialah guru-guru kepada kanak-kanaknya (umat ini). Merekalah yang paling kurang kasihnya kepada yang yatim, yang paling kasar kepada yang miskin.</i> "	87

Jadual 4: Petikan Teks Kitab *Adab al-Mu'allimin* (Ibnu Sahnun, m.875M) Berkaitan Penolakan Akhlak Buruk (sambungan)

Bil	Fasal	Perkara	Kandungan	Muka surat
2.	4	23	Muhammad berkata, "Demikian itu kerana dia memukulnya tatkala dia marah, dan bukannya untuk manfaat mereka."	88
3.	4	24	Tidak mengapa memukul mereka untuk manfaat mereka	89
4.	4	25	Tidaklah (memukul) untuk adab itu lebih daripada tiga. Melainkan sekiranya diizinkan oleh sang bapa untuk (pukulan) yang lebih daripada itu, sekiranya dia (kanak-kanak itu) menyakiti orang lain.	89
5.	4	26	Dia memukul mereka kerana bermain dan sambil lewa (yakni tidak menghafal yang sepatutnya). Tidak boleh memukul untuk adab itu lebih daripada sepuluh kali. Adapun pada hafalan al-Quran, tidak boleh menghukumnya lebih daripada tiga (pukulan).	89
6.	4	34	Sebahagian ahli ilmu berkata,"Adab (Hukuman) itu berdasarkan kadar kesalahan."	95
7.	8	56	Boleh untuknya memberi kebenaran kepada sebahagian mereka untuk memberi adab (hukuman) kepada sebahagian yang lain, dan ia tidak melebihi tiga kali (pukul).	109
8.	8	108	Sesungguhnya guru itu wajib menghukum mereka sekiranya salah satu daripada mereka mencederakan yang lain. Menurutku, sekiranya pengetahuan berkenaan kecederaan (siapa pelakunya) itu tersebar luas dalam kalangan mereka ataupun adanya pengiktirafan (dia mencederakan). Lainlah sekiranya mereka itu kanak-kanak yang dikenalnya (guru itu) dengan sikap jujur. Bolehlah dia menerima kata-kata mereka, dan pelaku itu dihukum kerana mencederakan). Dia tidak boleh melampaui batas saat menghukum, sepertimana yang daku telah beritahu kepadamu. Hendaklah dia memerintahkan mereka untuk berhenti daripada menyakiti (satu sama lain), dan mengembalikan apa yang diambil sebahagian mereka daripada sebahagian yang lain (yang tanpa hak, seperti ampu, ugut, rampas, curi dan sebagainya). Ini bukanlah daripada urusan penghakiman (perlu dibawa ke mahkamah).	150

Untuk tujuan penolakan akhlak buruk pula, pendidikan dilaksanakan melalui hukuman terhadap kanak-kanak yang melakukan kesalahan terutamanya melibatkan kanak-kanak lain. Untuk memastikan mereka sentiasa belajar dengan rajin dan bersungguh-sungguh, dendaan juga boleh dikenakan kepada kanak-kanak yang cuai dan malas dalam pembelajaran dan melakukan kesalahan semasa belajar al-Quran sebagaimana Fasal 4 Perkara 26. Mereka tidak dikenakan sebarang dendaan tanpa sebab yang munasabah. Sekiranya dendaan perlu dikenakan, ia berbentuk edukatif dan untuk manfaat mereka sebagaimana dalam Fasal 4 Perkara 34. Kanak-kanak wajib dikenakan hukuman jika disahkan melakukan kesalahan terutama mengganggu dan mencederakan orang lain, di samping membina sikap kejujuran kanak-kanak dalam mengemukakan hal berkaitan, sebagaimana dalam Fasal 8 Perkara 108.

Kanak-kanak boleh dikenakan hukuman kerana menyakiti kanak-kanak lain dan mereka mesti diarahkan berhenti daripada menyakitinya serta mengembalikan apa yang diambil daripada kanak-kanak lain tanpa hak seperti perbuatan ugut, rampas, curi dan lain-lain. Beliau sangat berhati-hati dalam saranan pelaksanaan hukuman terhadap kanak-kanak, hukuman yang dilaksanakan dengan tatacara yang betul termasuk menerima laporan yang disampaikan oleh kanak-kanak sendiri dan kanak-kanak boleh melaksanakan sendiri hukuman dengan pengetahuan dan pemantauan guru sebagaimana dalam Fasal 8 Perkara 56. Manakala dari segi pelaksanaan pula, kanak-kanak boleh dikenakan denda mengikut jenis dan kadar kesalahan yang dilakukan. Fasal 8 Perkara 57, guru diingatkan agar tidak mendenda dalam keadaan marah serta tidak memukul pada bahagian muka dan kepala kanak-kanak. Menepati hadis Rasulullah SAW daripada Anas bin Malik bahawa Rasulullah SAW bersabda yang bermaksud; “*Muliakan anak-anak kamu dan perelokkan adab mereka*” (Sunan Ibnu Majah; 3671). Pendidikan akhlak sangat diberi perhatian dalam pendidikan kanak-kanak di *kuttab* oleh Ibnu Sahnun. Pendidikan akhlak yang dilaksanakan adalah dengan kaedah *tahzibul akhlak* iaitu membuang perangai, sikap dan tingkah laku buruk seraya menerapkan perangai, sikap dan tingkah laku yang baik.

iv. Pembelajaran di Dalam dan Luar Kelas

Jadual 5: Petikan Teks Kitab *Adab al-Mu'allimin* (Ibnu Sahnun, m.875M) Berkaitan Pembelajaran Di Dalam dan Luar Kelas

Bil	Fasal	Perkara	Kandungan	Muka surat
1.	1	19	Daku (Muhammad) bertanya (kepada Sahnun), "Bagaimana pendapatmu tentang persoalan-persoalan (ilmiah) yang ditulis kanak-kanak di <i>Kuttab</i> (sekolah)?" Beliau (Sahnun) menjawab, "Kalau ada daripadanya <i>zikrillah</i> (al-Quran), janganlah dipadam dengan kakinya."	85
2.	8	51	Daku (Muhammad) bertanya, "Apa yang dilakukan orang ramai tentang kenduri keramaian saat al-Khatm," dan buah-buahan yang ditabur ke arah orang ramai (untuk mereka memungutnya) kerana demikian (al-Khatm itu), adakah itu boleh?" Beliau (Sahnun) berkata, "Tidak boleh, kerana demikian itu <i>al-Nuhbah</i> (membolot tanpa izin).	106-107
3.	8	66	Menjadi tanggungjawabnya juga untuk menyewa ruang kelas, dan demikian itu bukan menjadi kewajipan kanak-kanak	117
4.	8	76	Tidak mengapa sekiranya dia memerintahkan mereka mengimlakkan antara satu sama lain, kerana demikian itu bermanfaat buat mereka. Hendaklah dia memerhatikan imlak mereka (yakni bacaan dan salinan mereka).	124
5.	8	89	Sekiranya manusia ditimpa kemarau, dan Imam (Pemimpin) memerintah untuk dikerjakan solat istisqa (solat meminta hujan), daku suka sekali sekiranya sang guru membawa mereka ke musalla, mereka yang tahu cara mengerjakan solat dan mereka (turut serta) bermunajat berdoa kepada Allah SWT, dan mendekati diri kepada-Nya. Sesungguhnya telah sampai kepadaku (akan berita) kaum Yunus AS apabila mereka melihat azab itu datang, mereka keluar bersama dengan anak-anak mereka, mereka bermunajat merendahkan diri kepada Allah SWT bersama-sama mereka.	134

Pelbagai aktiviti pengajaran dan pembelajaran dilaksanakan untuk memberikan pelbagai pengalaman bagi mencapai matlamat pembelajaran kepada kanak-kanak. Fasal 8 Perkara 66 menunjukkan penyediaan tempat belajar oleh guru untuk pelaksanaan pengajaran dan pembelajaran kanak-kanak. Manakala Fasal 1 Perkara 19 menunjukkan berlaku pengajaran dan pembelajaran di dalam kelas di *kuttab*, ia juga boleh dilaksanakan oleh kanak-kanak sama ada secara individu atau berkumpulan sebagaimana dalam Fasal 8 Perkara 76. Mengikut Ibnu Sahnun, kanak-kanak juga perlu didedahkan dengan pengalaman pembelajaran di luar bilik darjah kerana pengalaman dan kemahiran yang diperolehi di dalam dan di luar bilik darjah adalah berbeza. Semasa di luar bilik darjah, kanak-kanak lebih terbuka kepada keadaan semasa dan berkomunikasi dengan masyarakat luar dalam pelbagai lapisan. Pelaksanaan pengajaran dan pembelajaran di luar bilik darjah sebagaimana dalam Fasal 8 Perkara 51 iaitu majlis khatam atau keraian tamat hafazan untuk kanak-kanak. Manakala Fasal 8 perkara 89 menunjukkan penglibatan kanak-kanak dengan majlis munajat dan solat istisqa bersama-sama dengan ahli masyarakat.

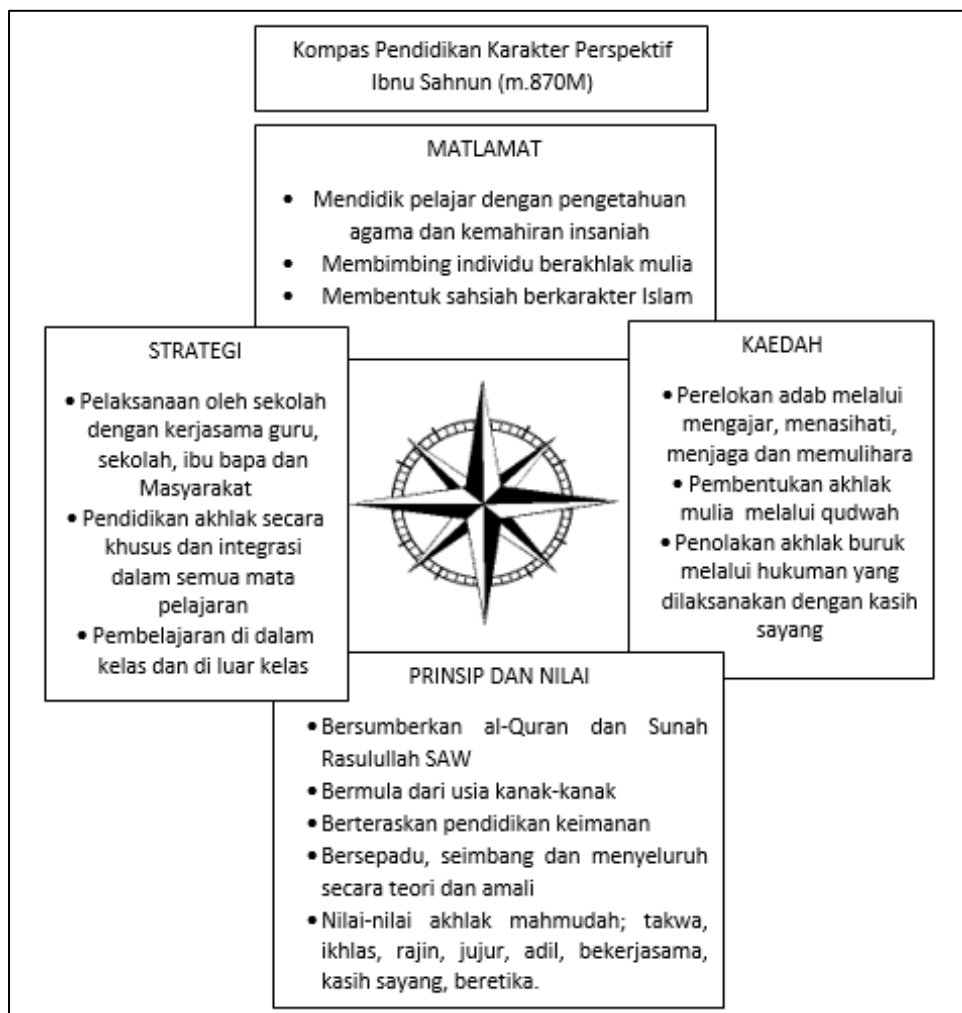
Rumusan idea dan pemikiran Ibnu Sahnun berkaitan pendidikan karakter adalah sebagaimana berikut:

Jadual 6: Rumusan berkaitan pendidikan karakter berdasarkan teks Kitab *Adab al-Mu'allimin*

Bil	Tema	Perkara	Rujukan teks KAM
1.	Pendidikan adab dan akhlak	Kewajipan guru membina penaakulan dan emosi moral, satu mata pelajaran wajib dengan pendekatan mengajar, menasihati, menjaga dan memulihara	Fasal 8; Perkara 74; ms123-124
		Melalui pembelajaran di dalam dan luar kelas	Fasal 1; Perkara 19; ms 85 Fasal 8; Perkara 51; ms 106 Fasal 8; Perkara 76; ms124 Fasal 8; Perkara 89; ms134
2.	Pembinaan akhlak mulia	Hukuman ke atas kanak-kanak atas sebab munasabah dan untuk kebaikan mereka	Fasal 4; Perkara 24; ms89
		Guru tidak menerima pemberian untuk kepentingan peribadi kanak-kanak	Fasal 6; Perkara 42; ms99
		Bimbingan kejayaan kanak-kanak melalui persaingan sihat	Fasal 8; Perkara 55; ms109
		Kanak-kanak melaksanakan hukuman setimpal	Fasal 8; Perkara 56; ms109
		Menerima dan mempercayai laporan yang dilakukan secara jujur oleh kanak-kanak	Fasal 8; Perkara 108; ms150
3.	Penolakan akhlak buruk	Hukuman terhadap kecuaiian dalam pembelajaran	Fasal 4; Perkara 26; ms89
		Pelaksanaan hukuman terhadap salah laku dan arahan berhenti menyakiti orang lain	Fasal 8; Perkara 108; ms150
		Pelaksanaan hukuman dengan kasih sayang	Fasal 4; Perkara 23; ms88
		Pelaksanaan hukuman dengan kadar kesalahan	Fasal 4; Perkara 25 & 34; ms89 & 95
		Pelaksanaan hukuman dengan menjaga muka dan kepala kanak-kanak	Fasal 8; Perkara 574; ms110

Dapatan Kajian

Hasil analisis teks Kitab *Adab al-Mu'allimin* dan perbincangan di atas, dikemukakan kompas pendidikan karakter mengikut perspektif Ibnu Sahnun.

Rajah 1: Kompas Pendidikan Karakter Mengikut Perspektif Ibnu Sahnun (m.875M) Dalam Kitab *Adab al-Mu'allimin*

Kesimpulan

Tulisan ini telah memaparkan pelaksanaan pendidikan karakter yang bertunjangan sumber wahyu yang sahih serta panduan pemikiran pendidikan yang selari dengan matlamat untuk melahirkan individu muslim yang beriman, beramal dan berakhlak mulia serta mampu melaksanakan tanggungjawab terhadap Allah SWT, diri dan masyarakat. Hasil analisis karya Kitab *Adab al-Mu'allimin*, didapati bahawa satu panduan pendidikan karakter kepada masyarakat Islam telah diperolehi secara jelas. Semoga hasil kajian yang dipaparkan di sini memberi manfaat kepada ibu bapa dan pelaksana pendidikan semua peringkat pendidikan baik secara formal atau pun tidak agar usaha pendidikan yang dilaksanakan bertepatan dengan tuntutan membina dan mendidik individu muslim yang diredhai Allah SWT. Ia juga menjadi cetusan kepada kajian-kajian yang boleh mengembangkan lagi pemikiran dan ketokohan Ibnu Sahnun untuk kelestarian pendidikan pendidikan Islam termasuklah pendidikan karakter.

Rujukan

- Abi Abdullah Adil. (2014). *Adab al-Mu'allimin* (Abi Abdullah Adil, Ed.). Darul Lu'Lu' Liltiba'ah wal Nasyr.
- Al-Ghazali, A. I. A. (2012). *Ihya' Ulumuddin*. Syatikah al-Quds.
- Alimron, A., Syarnubi, S., & Maryamah, M. (2023). Character Education Model in Islamic Higher Education. *AL-ISHLAH: Jurnal Pendidikan*, 15(3). <https://doi.org/10.35445/alishlah.v15i3.1452>
- Al-Mutairi, S. H. (2020). Ibd'a' Ibnu Sahnun fi Tanzim Biah al-Saffi min Lhilali 'Anasir al-Manhaji al-Ta'alimi wa Qawa'idih. *Al-Tarbiah (Al-Azhar) Majallah Ilmiah Muhkamah Lil Buhus al-Tarbawiyah wal Nafsiah*, 161-209.
- Arsyad, L. (2023). The Importance of Islamic Values in the Early Childhood Education Curriculum: A Character Education Approach. *Journal La Edusci*, 3(6). <https://doi.org/10.37899/journallaedusci.v3i6.922>
- Baharun, H. (2017). Total Moral Quality: A New Approach for Character Education in Pesantren. *Ulumuna*, 21(1). <https://doi.org/10.20414/ujis.v21i1.1167>
- Davis, M. (2003). What's Wrong with Character Education? *American Journal of Education*, 110, 32–57. <https://doi.org/10.1086/377672>
- Dwi, J., & Mukhamad Murdiono, S. ; (2020). Implementation of character education through a holistic approach to senior high school students. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 7(1).
- Faizin Muflich, M., & Cholid Syazili, I. (2023). Pembentukan Karakter Islami Melalui Kegiatan Muhadharah di PP. Al-Ma'ruf Sidokumpul Lamongan. *Akademika*, 17(1). <https://doi.org/10.30736/adk.v17i1.1529>
- Fauzi, I., & Hosna, R. (2022). The Urgency of Education in Islamic Boarding Schools in Improving The Quality of Islamic-Based Character Education. *Al-Tadzkiyyah: Jurnal Pendidikan Islam*, 13(1). <https://doi.org/10.24042/atjpi.v13i1.9985>
- Hakim, M. (2017). Pemikiran Hasan Al-Banna Tentang Pendidikan Akhlak Dalam Metode Pendidikan Akhlak.
- Heidari, M. H., Nowrozi, R. A., & Ahmadpoor, P. (2016). Recognition and Applying Character Education Approaches in Schools. *Review of European Studies*, 8(3). <https://doi.org/10.5539/res.v8n3p125>
- Karim, B. A., Syahid, A., Rosmiati, R., & Martini, M. (2023). Interpretation in Character Education Student (Munasabah approach of the Quran). *AL-ISHLAH: Jurnal Pendidikan*, 15(1). <https://doi.org/10.35445/alishlah.v15i1.2899>
- Khamim, K. (2018). The Urgency Of Improving Social Piety In The Perspective Of Tarbawi Hadith (Hermeneutic Analysis About Community Life). *Didaktika Religia*, 6(1). <https://doi.org/10.30762/didaktika.v6i1.1096>
- Manubey, J., Batlolona, J. R., & Leasa, M. (2021). Peer tutoring analysis in inclusive classes using character education approach. *Journal of Education and Learning (EduLearn)*, 15(2). <https://doi.org/10.11591/edulearn.v15i2.19190>
- Marsakha, A. T., Hariri, H., & Sowiyah. (2021). Management of Character Education in School: A Literature Review. *Kelola: Jurnal Manajemen Pendidikan*, 8(2).
- Maskawaih, I. (2012). *Tahzibul Akhlak* (Amad al-Hilali, Ed.). Mansyurat al-Jamali.
- Metcalf, J., & Moulin-Stožek, D. (2021). Religious education teachers' perspectives on character education. *British Journal of Religious Education*, 43(3). <https://doi.org/10.1080/01416200.2020.1713049>
- Muh Idris. (2023). The Role of Character Development in Islamic Religious Education: An Islamic Values-Based Approach at one of the MAN Schools in South Sulawesi. *West Science Interdisciplinary Studies*, 1(08). <https://doi.org/10.58812/wsis.v1i08.187>

- Mustofa, M., Ahmadi, R., & Karimullah, I. W. (2020). Islamic Character Education in E-Learning Model: How Should It be Implemented? *Jurnal Sains Sosio Humaniora*, 4(1). <https://doi.org/10.22437/jssh.v4i1.9771>
- Najadat, H. (2018). *Majallah al-Buhus al-Tarbiah wal Nafsiah*. Retrieved from Majallah al-Buhus al-Tarbiah wal Nafsiah: <https://doi.org/10.52839/0111-000-057-019>
- Nurhayati. (2015). Pemikiran Ibnu Sahnun dalam Perspektif Pendidikan Islam {81. *Jurnal Studi Penulisan Riset Dan Pengembangan Pendidikan Islam*, 4(2).
- Revell, L., & Arthur, J. (2007). Character education in schools and the education of teachers. *Journal of Moral Education*, 36, 79–92. <https://doi.org/10.1080/03057240701194738>
- Sari, D. C., & Isnaini, L. (2021). The Education Characters Using Local Wisdom Approach. *International Journal of Applied Guidance and Counseling*, 2(1). <https://doi.org/10.26486/ijagc.v2i1.1496>
- Shahnun Binti Haji Musa, & Burhan Che Daud. (2023). Biografi Ibnu Sahnun: Ulama Pendidikan Kanak-Kanak: Biography of Ibnu Sahnun: Child Education Scholar. *RABBANICA - Journal of Revealed Knowledge*, 4(1), 127–141. <https://ejournals.kias.edu.my/index.php/rabbanica/article/view/272>
- Soyud, H. (2015). *Majalah Usur al-Jadidah*. Retrieved from Majalah Usur al-Jadidah: <https://doi.org/10.5424/2318-000-016.017-010>.
- Usairi, P. (2021). Adab al-Mu'allim wa al-Mut'allim fi Dhau'i Kitabat Ibnu Sahnun wa al-Qabisi wa tatbiqatuha al-Tarbawiah fi Midan al-Madrasah. *Majallah Ilmiah Mahkamah Lil Buhus Al-Tarbawiah wal nafsiah wal Ijtima'iah*, 190-201.
- Watts, P., Fullard, M., & Peterson, A. (2022). Response to Berkowitz' extended book review: 'Introducing the complexity of character education: A review of Understanding character education: Approaches, applications and issues.' In *Journal of Moral Education* (Vol. 51, Issue 4). <https://doi.org/10.1080/03057240.2022.2132724>
- Zurqoni, Retnawati, H., Apino, E., & Anazifa, R. D. (2018). Impact of character education implementation: A goal-free evaluation. *Problems of Education in the 21st Century*, 76(6). <https://doi.org/10.33225/pec/18.76.881>